

עורכת: ד"ר אסתי ובמן

כרך 8, גיליון מס' 2, 5 בפברואר 2018

האם הרשות הפלסטינית נסוגה מעיקרון שתי המדינות?

קובי מיכאל ואופיר וינטר*

על רקע הקיפאון בתהליך השלום והמשבר החרף ביחסי ארה"ב והרשות הפלסטינית, מאז שנשיא ארה"ב דונלד טראמפ הצהיר על ההכרה בירושלים כבירת ישראל בראשית דצמבר 2017, בכירים ברשות הפלסטינית, בהם היו"ר מחמוד עבאס ומזכ"ל הוועד הפועל של אש"ף צאאב עריקאת, הצהירו כי הפלסטינים עשויים לסגת מפתרון שתי המדינות ולחתור לפתרון של מדינה אחת, שתעניק שוויון זכויות מלא לכלל אזרחיה. הצהרות אלו יכולות להתפרש כצעד טקטי שתכליתו הפעלת לחץ על ישראל, ארה"ב והקהילה הבינלאומית לאשרור עיקרון שתי המדינות, לצד ניסיון לשקם את הלגיטימציה הנשחקת של ההנהגה הפלסטינית בקרב הציבור הפלסטיני. לחלופין, ניתן לפרש את ההצהרות, אשר לוו בהכרזה לפיה הפלסטינים אינם מקבלים עוד את ארה"ב כמתווכת בתהליך המדיני, כניסיון התחמקות מהתמודדות עם תכנית השלום עליה צפוי להכריז טראמפ במהלך המחצית הראשונה של שנת 2018.

הצהרות דומות כבר נשמעו בעבר על ידי אישים פלסטינים, בין היתר במסגרת שיחות המשא ומתן עם ישראל, אלא שאז הן שימשו את הנושאים ונותנים כאמצעי לחץ ולא ביטאו עמדה פומבית של ההנהגה הפלסטינית. ההקשר העכשווי שונה ונובע מתחושת המצוקה האסטרטגית של הפלסטינים: ממשל אמריקני הנתפש כמוטה לטובת ישראל ואפילו כעוין לפלסטינים, במיוחד לאור הכרתו של טראמפ בירושלים כבירת ישראל; עולם ערבי אדיש לסוגיה הפלסטינית, שדחק אותה לתחתית סדר היום שלו; תהליך שחיקה מתמשך בלגיטימציה של יו"ר הרשות ושל הרשות הפלסטינית עצמה, וכתוצאה מכך נכונות מוגבלת של הציבור להירתם למחאה ולהתנגדות עממית רחבה; וקרירות מצרית כלפי הרשות הפלסטינית והנהגתה, שבאה לידי ביטוי בהפעלת לחץ מצרי על פתח לאמץ את עמדת חמאס בתהליך הפיוס, ולדחות את הדיון בעתיד הזרוע הצבאית של חמאס לשלב מאוחר יותר.

ברקע ההצהרות האחרונות עומדים גם החשש של הרשות הפלסטינית להיתפש כאחראית לכישלון תהליך הפיוס עם חמאס, וחששו האישי של עבאס מכך שהפיצול והשסע במחנה הפלסטיני ייצרבו בתודעה הלאומית הפלסטינית כמורשתו. יתר על כן, במסמך הפוליטי שפרסם חמאס במאי 2017 הובעה נכונות לקבל מדינה פלסטינית זמנית בגבולות 1967, אך ההכרה בישראל נדחתה על הסף. אל מול הקשיים הרבים הכרוכים בסיום הפילוג בן העשור בין עזה לגדה ובקידום תהליך הפיוס בין פתח לחמאס, יוצרת חלופת המדינה האחת מכנה משותף נוח לגישור על המחלוקות בין הצדדים. חוסר האונים של הרשות הפלסטינית, לצד מצוקת חמאס נוכח כישלונו בניהול רצועת עזה, מדרבנים את שני הצדדים להתכנס מחדש סביב הסממנים והערכים המכוננים וההיסטוריים של הלאומיות הפלסטינית - מדינה פלסטינית מהים ועד הנהר.

זאת ועוד, הקריאה למדינה אחת עם זכויות שוות לכל אזרחיה זוכה לקשב מסוים גם בדעת הקהל המערבית, כאשר היא מוצגת על ידי הפלסטינים כחלופה למציאות של כיבוש ואפרטהייד. מאמר זה מראה כי ההצהרות הפוליטיות בזכות המדינה האחת משקפות את האתוס הפלסטיני כפי שהשתקף בספרי הלימוד של הרשות ובבולי הדואר שלה. ההצהרות האלו והמסרים החינוכיים הנלווים להן מעוררים מחדש את התהייה האם הפלסטינים אכן "חצו את הרוביקון", וויתרו על נרטיב "פלסטין ההיסטורית" לטובת הסדר פשרה של שתי מדינות לאום.

המדינה האחת כאתוס פלסטיני בספרי הלימוד ובבולי הדואר

עיון בשיח הפלסטיני העכשווי ובסמלים המופיעים בספרי לימוד ובבולי דואר של הרשות הפלסטינית בשנים האחרונות, מצביע על כך שההנהגה הפלסטינית טרם הגיעה להכרעה נחרצת בזכות פתרון שתי המדינות, וייתכן שאף התרחקה ממנו. ראיית פלסטין כיחידה מדינית אחת, המשתרעת על פני כל שטחה של ארץ ישראל המנדטורית, זוכה לתנופה מחודשת ומוזנת על ידי ההנהגה והציבור הפלסטינים. ההנהגה הפלסטינית, ובראשה בכירים באש"ף ובפתח, משמיעים הצהרות דואליות וסותרות בזכות המשך המחויבות לפתרון שתי המדינות מצד אחד, ורעיון המדינה האחת מצד אחר. במקביל לכך, הרשות הפלסטינית פועלת להנחלת רעיון המדינה האחת כאתוס לאומי הגמוני בעזרת מערכת החינוך וסמלי שלטון ותרבות רשמיים דוגמת בולי דואר. לפי סקרים שנערכו על ידי המרכז הפלסטיני למדיניות ולחקר דעת קהל (PSR), מגמות אלו באות לידי ביטוי גם בירידה באמון הציבור הפלסטיני בהיתכנות פתרון שתי המדינות.¹

האתוס של מדינה פלסטינית בכל ארץ ישראל המערבית מונחל במגוון ערוצי החיברות של הרשות הפלסטינית, ובאופן בולט במיוחד במערכת החינוך. דוגמא בולטת לכך הן המפות הגיאוגרפיות בספרי לימוד להיסטוריה, לגיאוגרפיה ולאזרחות, מכיתות בית הספר היסודי ואילך. מפת "פלסטין" בגבולותיה המנדטוריים שימשה מראשית הסכסוך הערבי-ישראלי כביטוי איקוני לאי-ההשלמה הערבית-פלסטינית עם קיום ישראל ולדרישה האולטימטיבית לתיקון המוחלט של העוול ההיסטורי הגלום – לכאורה – בעצם הקמתה. איקון זה משקף את אי-ההכרה בתכנית החלוקה של האו"ם ובקווי ה-6 ביוני 1967, אשר נתפסים על ידי הקהילה הבינלאומית כבסיס לכל הסדר שלום עתידי, ושהוצגו עד לא מכבר ככאלה גם במדיניות הרשמית והמוצהרת של אש"ף והרשות הפלסטינית.

בעוד ספרי הלימוד ברשות הפלסטינית התאפיינו בעשור הקודם בעמימות סביב גבולותיה של המדינה הפלסטינית העתידית (לפי דוח מרכז המידע והמחקר של הכנסת מ-2010),² אין כד הדבר במפות שמופיעות בספרי הלימוד הפלסטיניים הנוכחיים. במחקרים שפורסמו באחרונה מטעם מרכז IMPACT-SE³ למעקב אחר השלום והסובלנות בחינוך בבתי הספר ומטעם מרכז בגין סאדאת למחקרים אסטרטגיים,⁴ מוצגות דוגמאות רבות לסימון הארץ כולה בתור "פלסטין", כולל השטחים שהיו בשליטת ישראל לפני מלחמת ששת הימים, ולהימנעות כמעט גורפת מציון שם ישראל במפה. יתר על כן, הדיון

¹ Palestinian Center for Policy and Survey Research, *Public Opinion Poll* No. 65 (October 2, 2017): <http://www.pcpsr.org/en/node/711>

² יובל וורגן, "סוגיית התכנים של ספרי הלימוד הפלסטיניים: היחס ליהודים, לישראל ולשלום", מרכז המחקר והמידע של הכנסת (30 ביוני 2010): <https://www.knesset.gov.il/mmm/data/pdf/m02572.pdf>

ראו גם: Nathan J. Brown, *Palestinian Politics after the Oslo Accords: Resuming Arab Palestine* (Berkeley, Los Angeles and London: University of California Press, 2003), pp. 226-227.

³ Eldad J. Pardo, Arik Agassi and Marcus Sheff, *Reform or Radicalization: PA 2017-18 Curriculum A Preliminary Review*, IMPACT-SE (Jerusalem, October 2017): http://www.impact-se.org/wp-content/uploads/PA-Curriculum_2017-Grades-5-11.pdf

⁴ ארנון גרויס ורוני שקד, *ספרי הלימוד של הרשות הפלסטינית (רש"פ) ההתייחסות ליהודים, לישראל ולשלום, עיונים בביטחון המזרח התיכון מס' 141* (מרכז בגין-סאדאת למחקרים אסטרטגיים, אוניברסיטת בר-אילן, 2017): https://besacenter.org/wp-content/uploads/2017/12/MSPS_141_HE.pdf

בהחלטת החלוקה של האו"ם בספרים רואה בה מקור לגיטימציה להקמת מדינה פלסטינית, אך מתעלם מכך שהחלטה נתנה תוקף להקמת שתי מדינות, ערבית ויהודית. ככלל, ובאופן בולט יותר בהשוואה לתכניות לימודים פלסטיניות קודמות, המושג "פתרון שתי המדינות" אינו מופיע בספרי הלימוד בהקשרים חיוביים, ואפילו הסכמי אוסלו, שכללו חילופי מכתבים של הכרה הדדית בין ישראל לאש"ף, מוצגים או לא מוזכרים כלל.⁵

תמורות דומות ניכרו גם בבולי דואר חדשים שהנפיקה הרשות הפלסטינית. מראשית פעולת שירותי הדואר הפלסטיניים העצמאיים ב-1994, הוצגו בבולי הרשות דימויים מתונים יחסית. כך לדוגמה, בבול שהונפק באוקטובר 1994 לציון חתימת הסכם עזה-יריחו הוצגו, אלה לצד אלה, מנהיגי ישראל ופלסטין ודגלי שתי המדינות (תמונה 1). דימויים חוזרים נוספים היו כיפת הסלע בירושלים, סמלי פולקלור ותרבות, אתרי מורשת, מוסדות לאומיים ומנהיגים. לאחר השתלטות חמאס על עזה התפצלה מערכת הדואר הפלסטינית, וחמאס הנפיק בולים משלו שהעלו על נס את דרך ההתנגדות, המאבק המזוין והג'יהאד. בעקבות הסכם הפיוס הפלסטיני האחרון, אמורים היו להתאחד מחדש מנגנוני הדואר הפלסטיניים תחת המשרדים בגדה. בהנפקה מדצמבר 2017 לרגל "יום המורה הפלסטיני" הופיע לראשונה איקון "פלסטין", בגבולות ארץ ישראל המנדטורית, על בולי הדואר של הרשות. בצמד הבולים מופיע מורה המציג לתלמידיו על לוח הכיתה איור של מפה בה נראית מדינה אחת בלבד בין הים לנהר - פלסטין (תמונה 2).

תמונה 1

⁵ Pardo, Agassi and Sheff, pp. 1-2, 44-46.

תמונה 2

מסקנות

לאור מאמציה הגוברים של הרשות הפלסטינית להנחיל לאזרחיה את רעיון "המדינה האחת", אין לראות באיום בכירי ההנהגה הפלסטינית לנסיגה מעיקרון שתי המדינות אך ורק מהלך טקטי. היאוש מפתרון שתי המדינות חובר לסירוב העיקש של חמאס ושל חלקים משמעותיים בציבור הפלסטיני להכיר בישראל, ומספק קרקע פורייה לתחיית נוסחת המדינה האחת כבחירה האסטרטגית של המחנה הפלסטיני. חוסר האמון של הפלסטינים במחויבותן של מדינות ערב הפרגמטיות לעניינם, לא כל שכן בהגיונות המתווך האמריקאי, עשוי להרחיקם עוד יותר מהמשך צעידה במסלול שתי המדינות. יתרה מכך, נראה שהמתינות בתהליך הפיוס הפלסטיני המקרטע לא בהכרח נותנת את הטון, אלא להיפך. תפיסות פרגמטיות ופשרניות נסוגות בפני אידיאולוגיות לאומניות ואסלאמיסטיות, והשיח שרווח באמצע שנות השבעים ודגל במדינה פלסטינית דמוקרטית שתשתרע מהים לירדן עשוי לשמש המצע הרעיוני המוסכם הן על פתח והן על חמאס.

הקהילה הבינלאומית, המעבירה כספי סיוע למערכת החינוך הפלסטינית בין אם באמצעות הרשות הפלסטינית ובין אם באמצעות סוכנות הפליטים והסעד - אונר"א (UNRWA), אינה כופה על הרשות הפלסטינית שינויים מתחייבים בספרי הלימוד, ומאפשרת יצירת תשתית חינוכית ורעיונית החותרת תחת פתרון שתי המדינות. כך גם אונר"א פועלת בניגוד לתקנות המחייבות של האו"ם, כאשר היא משתמשת בתכניות לימוד המתעלמות מקיומה של מדינה החברה באו"ם ומתכחשות לה. אונר"א גם ממשיכה בהנצחת הפליטות ואתוס הפליטות, ובכלל זה שימור אתוס זכות השיבה של הפליטים הפלסטינים לישראל. בפעולותיה אלו, מסייעת סוכנות האו"ם לשימור תפיסת הקורבן ולהאדרת אתוס ההתנגדות במקום לקדם פיתוח אתוס של השלמה והכרה באחר.

ההנהגה הישראלית, מצדה, דוחקת אף היא את הפלסטינים לסגת מתמיכה בפתרון שתי המדינות בהתחמקותה מהבעת מחויבות חד-משמעית לפתרון זה ובהימנעותה מהצגת חלופה ברורה ומנומקת אחרת תחתיה. מדיניות זו, הנהנית מגיבוי אמריקני חד-צדדי, לתחושת הפלסטינים, כופה על הרשות

הפלסטינית לבחור בין שתי חלופות לשינוי הסטטוס-קוו הקיים: חזרה למאבק אלים או להתנגדות עממית בלתי אלימה לשם החייאת הסדר שתי המדינות; או חתירה לכינון מדינה אחת המעניקה שיוויון לכל אזרחיה.

התמורות בשיח הפלסטיני, המגובות ביצירת אתוסים ונרטיבים ובהנחלתם, מחייבות את ישראל להתייחס בכובד ראש להצהרות בכירי ההנהגה הפלסטינית. העמדות הנשמעות בצד הפלסטיני, לצד העדר הבשלות המדינית והקושי הפוליטי באימוץ וקידום הסדר שתי המדינות בצד הישראלי, מקטינים את הסבירות להשגת הסדר קבע בעתיד הנראה לעין. יתרה מכך, המשך הסטטוס-קוו מסיג את הפלסטינים אל מרחב הייאוש, התסכול והכעס, ומגביר את הסיכוי להתפרצות אלימה שהרשות הפלסטינית עלולה להתקשות בהכלתה.

ייתכן שתכנית השלום האמריקנית העתידית ("העסקה האולטימטיבית") תספק מוצא מהסבך ותצליח להפיח רוח חדשה בפתרון שתי המדינות, לשקם את אמונם של שני הצדדים בו ואת מחויבותם לו, או להוביל להסדר ביניים ארוך טווח שיאפשר הקמת מדינה פלסטינית בגבולות זמניים. בהעדר תכנית כזו, יהיה על ישראל לנקוט מהלכים עצמאיים, שישמרו על האינטרסים הביטחוניים הישראליים, ישפרו את מציאות חייה של האוכלוסייה הפלסטינית וכשירו את הקרקע לקידום הסדר עתידי.

* ד"ר קובי מיכאל חוקר בכיר במכון למחקרי ביטחון לאומי, לשעבר המשנה למנכ"ל המשרד לנושאים אסטרטגיים, חבר סגל באוניברסיטאות בן-גוריון ואריאל ופרופסור אורח באוניברסיטת נורת'ווסטרן בארה"ב ואוניברסיטת פקינג בבייג'ין סין.
ד"ר אופיר וינטר הוא עמית מחקר במכון למחקרי ביטחון לאומי.